

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

МЕНДЖУЛ МАРІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 347.61/.64

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДІЇ ПРИНЦИПІВ СІМЕЙНОГО ПРАВА

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет», Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, доцент
Бервено Сергій Миколайович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
Спасибо-Фатєєва Інна Валентинівна,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри цивільного права № 1;

доктор юридичних наук, професор
Гринько Світлана Дмитрівна,
Хмельницький університет
управління та права імені Леоніда Юзькова,
завідувач кафедри
цивільного права та процесу;

доктор юридичних наук, доцент
Діковська Ірина Андріївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри цивільного права.

Захист відбудеться «30» червня 2020 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.28 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, ауд. 431.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «29» травня 2020 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Устименко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Глобалізаційні процеси впливають на всі сфери людського буття, призводять до трансформації суспільних цінностей, що зумовлює зростання значення як загальних, так і наднаціональних та національних принципів права у механізмі правового регулювання суспільних відносин. При цьому сім'я беззаперечно залишається важливим осередком суспільства, найкращим середовищем виховання зростаючого покоління та особистісного розвитку людини, що зумовлює важливість дії принципів, спрямованих на охорону сім'ї та шлюб.

Принципи сімейного права не тільки відображають моральні та інші цінності, але й є ціннісними межами правового регулювання сімейних відносин. Модернізація сімейного права повинна відбуватися виключно із врахуванням принципів сімейного права як усталених ціннісних ідей, що є надбанням людства. Практика Європейського суду з прав людини, низка рішень Конституційного Суду України та Постанов Верховного Суду підтверджують зростання ролі загальних принципів права та принципів сімейного права у механізмі правового регулювання сімейних відносин. Саме тому ґрунтовні дослідження теоретичних проблем дії принципів сімейного права у контексті євроінтеграції України та європеїзації приватного права, обговорення питання рекодифікації Цивільного кодексу України, набувають особливої актуальності.

Недостатньо дослідженими залишаються питання сутнісних ознак принципів сімейного права, зарубіжного досвіду фіксації принципів сімейного права у писаному праві, особливостей уніфікації європейських принципів сімейного права, проблеми дії окремих принципів сімейного права, а також є обґрунтована потреба у розробці пропозицій до удосконалення на цій основі національного сімейного законодавства.

Предметом ґрунтовних наукових досліджень були загальнотеоретичні положення про принципи права як закордонних (Бін Ченг, М. К. Бассіуні, А. Гуїдо, К. Воїгт, Ч. Котуби, Й. Рац, Р. Б. Шлезінгер та інші), так і українських (М. Г. Братасюк, О. Л. Богініч, О. В. Зайчук, Г. С. Журавльова, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, О. О. Мережко, С. П. Погребняк, М. В. Савчин, О. Д. Тихомиров, С. В. Шевчук, О. О. Уварова та ін.) вчених.

Принципи приватного права та їх дію в рамках окремих цивільно-правових інститутів досліджували А. Ю. Бабаскін, О. В. Басай, С. М. Бервено, Т. В. Боднар, В. І. Борисова, С. Б. Булеца, В. А. Васильєва, І. В. Венедіктова, М. К. Галянтич, А. Б. Гриняк, С. Д. Гринько, К. В. Гусаров, Н. О. Давидова, О. В. Дзера, І. А. Діковська, А. С. Довгерт, Ю. М. Жорнокуй, Ж. В. Завальна, Ю. О. Заїка, О. І. Зозуляк, І. С. Канзафарова, І. Р. Калаур, О. Р. Кібенко, В. М. Коссак, О. О. Кот, О. В. Кохановська, Н. С. Кузнецова, В. А. Кройтор, В. В. Луць, Р. А. Майданик, Є. О. Мічурін, В. В. Надьон, О. П. Орлюк, О. О. Отрадна, М. Д. Пленюк, В. Д. Примак, Ю. Д. Притика, І. Й. Пучковська,

О. Я. Рогач, І. Я. Сенюта, В. О. Серьогін, Т. Л. Сироїд, І. В. Спасибо-Фатєєва, О. В. Синєгубов, С. О. Сліпченко, Р. О. Стефанчук, В. І. Теремецький, О. А. Устименко, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, Р. Б. Шишка, Н. В. Федорченко, В. Л. Яроцький та інші.

Окремі проблеми принципів сімейного права досліджено такими зарубіжними вченими як М. Антокольська, Е. Барлоу, К. Боеле-Вулке, Д. Мартіні, Н. Лоу, В. Пінтенс, Ф. Свеннен, Д. Шваб, Н. С. Шерстнєва, М. Рот, Ф. Ферран та ін. В Україні окремі аспекти поняття, класифікації та застосування принципів сімейного права висвітлено в дослідженнях В. І. Борисової, Т. В. Боднар, В. А. Ватраса, І. В. Жилінкової, В. Я. Калакури, Л. В. Красицької, В. О. Кожевникової, Б. К. Левківського, С. М. Лепех, О. В. Розгон, З. В. Ромовської, О. І. Сафончик, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. І. Труби, С. І. Шимон, В. М. Чернеги, Ю. С. Червоного, Г. В. Чурпіти, О. А. Явор та ін. Проте системного концептуального аналізу принципів сімейного права з врахуванням динамічності розвитку сімейних відносин та євроінтеграційних процесів в Україні не здійснено.

На основі дослідження наукових праць зроблено висновок про те, що не тільки серед вітчизняних, але і зарубіжних вчених, нема єдиних підходів щодо розуміння поняття та сутнісних ознак принципів сімейного права, їх систематизації та особливостей дії, що призводить до прогалин у концептуальному розумінні принципів сімейного права, їх місця у системі правових принципів та значенні у механізмі правового регулювання сімейних відносин.

Нормативною основою дисертації стали як національне сімейне законодавство, так і Регламенти Ради ЄС, законодавство європейських держав, Канади і США. Використано правові позиції Конституційного Суду України, Верховного Суду США, здійснено аналіз рішень Європейського суду з прав людини, а також постанов Верховного Суду, судових рішень першої та апеляційної інстанцій щодо застосування принципів сімейного права.

Розкриття сутнісних ознак принципів сімейного права, з'ясування теоретичних проблем їх дії у порівняльно-правовому аспекті та у контексті європеїзації приватного права в Україні стане основою концептуальної моделі принципів сімейного права, а також матеріалом для майбутніх наукових досліджень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика дисертаційного дослідження враховує сучасні тенденції розвитку сімейного права в аспекті євроінтеграційних процесів. Роботу виконано згідно наукового напряму роботи кафедри цивільного права та процесу Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» на 2015–2020 роки «Актуальні проблеми законодавства України в контексті розвитку європейського приватного права» (номер державної реєстрації 0115U003901). Робота також пов'язана із науковим грантом у рамках конкурсу проектів наукових робіт та науково-технічних

(експериментальних) розробок молодих вчених Міністерства освіти і науки України «Юридичні механізми забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в контексті захисту національної безпеки та євроінтеграції України» (серпень 2016 р. – липень 2018 р., номер державної реєстрації 0116U007383), при виконанні якого було виявлено особливості дії принципів сімейного права у надзвичайних умовах.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є здійснення теоретичного узагальнення та формування концептуальної моделі принципів сімейного права, встановлення проблем їх дії із урахуванням сучасних тенденцій розвитку сімейних відносин, розроблення пропозицій та рекомендацій, спрямованих на гармонізацію сімейного права України з правом ЄС.

Мета дослідження обумовила постановку таких основних задач:

- здійснити ґрунтовний аналіз наукових розробок і визначити поняття, значення та функції принципів сімейного права;
- комплексно розкрити сутнісні ознаки принципів сімейного права, у тому числі і щодо їх співвідношення із нормами сімейного права;
- здійснити систематизацію принципів сімейного права, а також встановити їх місце у системі правових принципів;
- дослідити способи фіксації та особливості дії принципів сімейного права в Україні, європейських державах, Канаді та США;
- визначити особливості уніфікації принципів європейського сімейного права та встановити можливості їх імплементації до сімейного законодавства України;
- надати концептуальну характеристику принципу рівності у сімейних відносинах, у тому числі у відносинах між подружжям, батьками та дітьми;
- визначити проблеми дії принципів сімейного права у сфері охорони шлюбу та сім'ї (державної охорони сім'ї, найкращих інтересів дитини, недопустимості втручання у сімейне життя, заборони насильства в сім'ї, відповідального батьківства та інших);
- сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення сімейного законодавства з метою гармонізації права України з правом ЄС.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що регулюються принципами сімейного права.

Предметом дослідження є теоретичні проблеми дії принципів сімейного права.

Методи дослідження. Мета та завдання дослідження зумовили застосування як загальнонаукових, так і спеціально-наукових методів пізнання. Діалектичний та історичний методи дозволили через призму генези концептуальних ідей та теорій з'ясувати поняття принципів права, їх системи, а також місця в ній принципів сімейного права (підрозділи 1.1 та 1.3). Формально-логічний метод застосовано при формулюванні визначень понять «принципи сімейного права», «принцип найкращих інтересів дитини», «принцип недопустимості втручання у сімейне життя», «принцип

добровільності шлюбу», «принцип державної охорони шлюбу», «наси́льство в сім'ї», «фактичний союз» (підрозділи 1.1, 4.1–4.4), з'ясуванні сутнісних ознак принципів сімейного права (підрозділ 1.1) та виокремленні змістовних елементів принципу рівності у сімейних відносинах (підрозділ 3.1). Метод системного аналізу використано для визначення та дослідження системи принципів правового регулювання сімейних відносин та принципів сімейного права (підрозділи 1.2 та 1.3). За допомогою аксіологічного методу обґрунтовано значення цінностей у правовій природі принципів сімейного права та розкрито сутність принципу моральності (підрозділи 1.1 та 1.3). Застосовано також методи індукції та дедукції, синтезу, аналізу для встановлення особливостей дії окремих принципів сімейного права.

Порівняльно-правовий метод застосовано під час дослідження способів фіксації принципів сімейного права у писаному праві України, європейських держав, Канади та США (підрозділ 2.1), встановленні особливостей їх застосування (підрозділ 2.2), аналізі процесів уніфікації принципів європейського сімейного права (підрозділ 2.3), а також виокремленні проблем дії окремих принципів сімейного права (підрозділи 4.1–4.6). Для розробки пропозицій щодо вдосконалення сімейного законодавства з метою гармонізації права України з правом ЄС застосовано метод моделювання та прогнозування (підрозділ 2.4). Формально-юридичний метод застосовано для з'ясування концептуальних засад принципу рівності у сімейних відносинах, а також з'ясуванні проблем дії принципу рівності та окремих принципів сімейного права у сфері охорони шлюбу та сім'ї (розділи 3 та 4). Вказані методи були застосовані системно, у взаємозв'язку з метою всебічного дослідження та аргументованості отриманих висновків та узагальнень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше на рівні дисертаційного дослідження здійснено системний, комплексний аналіз теоретичних та практичних проблем дії принципів сімейного права з урахуванням сучасних тенденції розвитку сімейних відносин та процесу європеїзації приватного права в Україні. За результатами такого дослідження обґрунтовано низку нових наукових положень, рекомендацій та висновків, зокрема:

уперше:

– надано авторське визначення поняття «принципи сімейного права», під якими запропоновано розуміти зумовлені змістом сімейних відносин ідеї про певні цінності, що відображають об'єктивні закономірності розвитку таких відносин, характеризуються імперативністю, універсальністю, найвищою стабільністю, об'єктивністю та загальнообов'язковістю, а також визначають соціальне призначення й сутність сімейного права, є основою для вдосконалення сімейного законодавства;

– запропоновано таку сутнісну ознаку принципів сімейного права як самокорегованість, яка характеризує те, що принципи сімейного права змінюються природно (самостійно корегуються) у відповідності із зміною

сімейних цінностей у суспільстві, на відміну від сімейно-правових норм, які можуть бути змінені тільки уповноваженими суб'єктами;

– обґрунтовано, що фіксація принципів сімейного права у писаному праві відбувається за допомогою двох способів: чіткої фіксації (у випадку явного закріплення принципу сімейного права у правовій нормі); наскрізної фіксації (коли принцип сімейного права не чітко закріплений у конкретній правовій нормі, а його зміст розкривається через низку правових норм);

– обґрунтовано, що дія принципів сімейного права може мати: прямий вертикальний ефект, згідно якого принципи сімейного права діють безпосередньо у регулюванні сімейних відносин не залежно від їх фіксації у писаному праві; непрямий вертикальний ефект – коли принципи сімейного права регулюють сімейні відносини через норми сімейного права, які їх фіксують. Прямий вертикальний ефект передбачає, що учасники сімейних відносин при захисті своїх прав можуть безпосередньо застосовувати принципи сімейного права. В рамках дії по типу «непрямий вертикальний ефект» можна виділити два підтипи: явний непрямий вертикальний ефект (коли принципи сімейного права чітко закріплені в правових нормах, і відповідно діють після їх фіксації у позитивному праві) та неявний непрямий вертикальний ефект (в такому випадку принципи сімейного права не явно закріплені у правових нормах, проте є їх концептуальним підґрунтям, відповідно вони опосередковано діють при застосуванні відповідних норм сімейного права);

– доведено, що дія принципу рівності у сімейному праві зумовлює наступне: норми сімейного права мають гарантувати рівність учасників сімейних відносин; норми сімейного права повинні містити засоби захисту від дискримінаційного ставлення; диференціація у правах та обов'язках учасників сімейних відносин допускається тільки за об'єктивно обґрунтованих підстав; будь-які привілеї учасника сімейних відносин мають бути визначені законом із дотриманням легітимної мети та принципу пропорційності; будь-які додаткові гарантії та права для конкретного учасника сімейних відносин можуть встановлюватися тільки з метою подолання структурної нерівності; рівність результату для будь-якого учасника сімейних відносин гарантується законом; будь-які порушення принципу рівності у сімейних відносинах можуть бути оскаржені у суді;

– обґрунтовано, що принцип рівності є одним із факторів багатогранності сімейних відносин, правовим підґрунтям для збільшення кількості організованого сімейного життя поза формальними формами, що призвело до явища поліформності сімейних відносин фізичних осіб, і поряд з традиційним інститутом шлюбу інституційного характеру набувають такі форми співжиття як фактичний союз та партнерство. При цьому мультиінституціоналізація сімейних відносин не повинна призвести до деінституціоналізації шлюбу;

– запропоновано з урахуванням принципів європейського сімейного права, запровадити терміни «фактичний союз» (передбачає двох осіб протилежної статі, що живуть разом як пара без офіційного оформлення відносин, ведуть спільне господарство, мають спільні права та обов'язки) та

«кваліфікований фактичний союз», що має місце, у випадку стабільного проживання партнерів у фактичному союзі понад п'ять років або у випадку наявності у них спільної дитини;

– обґрунтовано, що принцип добровільності шлюбу є правовою засадою, яка передбачає можливість укладення шлюбу тільки за наявності вільної, повної, усвідомленої та поінформованої згоди, а у разі дефекту вільного волевиявлення (відсутності хоча б одного із елементів добровільності) забезпечує правовий захист від примусового шлюбу шляхом визнання його недійсним. Доведено, що принцип добровільності поширюється і на фактичне співжиття (фактичний союз), а також діє протягом всього перебування у шлюбних (або фактичних) відносинах і зумовлює обов'язок держави гарантувати свободу розірвання шлюбу (припинення фактичного союзу);

– аргументовано, що принципом сімейного права є принцип мовчазної згоди, який проявляє себе в окремих нормах Сімейного кодексу України (далі по тексту – СК України), у тому числі коли презюмується, що один із подружжя діє за згодою іншого при вчиненні дій щодо життя сім'ї (ч. 3 ст. 54 СК України), а також у випадку вчинення ним дрібного побутового правочину (ч. 2 ст. 65 СК України). Принцип мовчазної згоди не допускає заміну на власний розсуд учасниками сімейних відносин згоди, яка має бути чітко вираженою у певній формі (письмовій, нотаріально посвідченій), мовчазною згодою, у протилежному випадку укладений правочин буде нікчемний, а вчинені дії неправомірними;

удосконалено:

– підхід до виокремлення сутнісних ознак принципів сімейного права з позиції їх взаємозв'язку із нормами сімейного права. Визначено, що сутнісними ознаками, які є характерними і для принципів, і для норм сімейного права є загальнообов'язковість, зумовленість сімейними відносинами, загальний характер та регулятивність. Обґрунтовано, що ознаками принципів сімейного права, які відображають їх відмінність від норм сімейного права, є високий рівень узагальненості, об'єктивність, імперативність, стабільність, самокорегованість, системність, ціннісна орієнтованість, змістовність, природна пріоритетність над нормами сімейного права;

– теоретичні положення щодо обґрунтування низки функцій принципів сімейного права, а саме: регулятивної (принципи сімейного права є невід'ємним елементом механізму правового регулювання сімейних відносин, що здійснюють регулюючий вплив опосередковано через правові норми та можуть мати пряму дію), охоронної (в силу високих вимог щодо якісного змісту принципів сімейного права, яким мають відповідати сімейно-правові норми, відбувається охорона моральних цінностей суспільства у сфері сімейних відносин), системоутворюючої (принципи сімейного права є своєрідним генетичним кодом сімейного права, їх функціональна спрямованість забезпечує узгодженість сімейно-правових норм та інститутів, гарантує системність сімейного права), стабілізуючої (принципи сімейного права є більш стійкими до змін, у порівнянні із нормами, і відповідно забезпечують правову визначеність)

та ціннісної (принципи сімейного права відображають сформовані суспільні цінності та на їх основі і у відповідних ціннісних межах визначають напрями розвитку правового регулювання сімейних відносин);

– підхід до систематизації принципів сімейного права, зокрема запропоновано їх класифікувати за такими критеріями: сферою дії (сімейно-правові принципи та принципи інститутів сімейного права); нормативно-правовою визначеністю (абсолютно-визначені, відносно-визначені та не визначені у законодавстві); за джерелом закріплення (зафіксовані в сімейних нормах; зафіксовані як в нормах конституційного, так і сімейного права; в нормах цивільного та сімейного права; не зафіксовані в законодавстві); функціональною спрямованістю (принципи, що визначають вимоги до сімейно-правового регулювання в цілому та принципи, які визначають правове регулювання окремих сімейно-правових відносин); за ступенем впливу на регулювання суспільних відносин (програмні та реальні);

– поняття уніфікації європейського сімейного права, під яким запропоновано розуміти процес створення єдиних колізійних норм, єдиних або подібних матеріальних норм у сфері регулювання сімейних відносин з метою європеїзації та гарантування права на свободу пересування фізичних осіб в рамках Європейського Союзу;

– підхід до класифікації особистих немайнових прав у сфері шлюбних відносин, зокрема запропоновано їх поділяти на такі види: 1) особисті немайнові права фізичних осіб до та під час укладення шлюбу (право на заручини; право на інформацію про стан здоров'я іншого з наречених; право на вибір місця реєстрації шлюбу; право на вибір прізвища під час укладення шлюбу тощо); 2) особисті немайнові права подружжя (право на повагу до своєї індивідуальності, звичок та вподобань; право на фізичний і духовний розвиток; право на створення умов для праці, відпочинку; право на спільне вирішення всіх найважливіших питань життя сім'ї та інші); 3) особисті немайнові права під час розірвання (призупинення) шлюбних відносин (право на примирення та збереження шлюбу; право на скасування режиму окремого проживання подружжя тощо); 4) особисті немайнові права після розірвання шлюбу (право на поновлення шлюбу у разі появи особи, яка була оголошена померлою чи визнана безвісно відсутньою; право на вибір прізвища після розірвання шлюбу; право на повторне укладення шлюбу, право на визнання розірвання шлюбу фіктивним та інші);

– теоретичне положення, що дія принципу державної охорони сім'ї зумовлює балансуючу систему заходів, які пропорційно враховують інтереси сім'ї, членів сім'ї та публічні інтереси. При цьому, сутнісний зміст принципу державної охорони сім'ї розкривається через такі позитивні зобов'язання держави: надавати допомогу при утворенні сімей та під час виховання ними дітей; вживати належних заходів для забезпечення рівності подружжя та захисту дітей у разі розірвання шлюбу; створювати умови для материнства (батьківства), забезпечувати охорону прав матерів (батьків); вживати заходи з особливої охорони матерів протягом розумного строку до і після пологів,

впровадити механізм захисту дітей та підлітків на засадах недискримінації за будь-якою ознакою; прийняти законодавство щодо захисту особи від свавільного чи незаконного втручання в сімейне життя; забезпечувати пріоритет сімейного виховання дитини; створити механізм утримання та виховання дітей-сиріт та дітей без батьківського піклування;

дістали подальшого розвитку:

– положення про те, що принципи сімейного права є ближчими до людського буття і в силу цього вони є первинними щодо норм сімейного права, виражають сутність сімейного права, а також у зв'язку із своєю абстрактністю та загальністю встановлюють можливість варіативної поведінки учасників сімейних відносин, розширюють тим самим свободу їхніх дій і більш динамічно реагують на стрімкий розвиток сімейних відносин під впливом глобалізаційних процесів;

– наукове обґрунтування, що залежно від джерела писаного права фіксація принципів сімейного права можлива у вигляді закріплення у міжнародних договорах, нормативно-правових актах, судових прецедентах та сімейних договорах;

– теоретичні положення про розуміння принципу рівності як концептуальної сутності шлюбних та інших сімейних відносин, утвердження якого відбувається у тому числі через такі його субпринципи як заборона дискримінації та гендерна рівність. Додатково аргументовано необхідність заміни терміну «позитивна дискримінація» терміном «позитивна практика», який передбачає системні та тимчасові позитивні дії для певних категорій осіб з метою подолання фактичної нерівності;

– наукове положення, що принцип рівності у відносинах батьків та дітей зумовлює визнання їх рівними учасниками сімейних відносин, шляхом обґрунтування таких його сутнісних проявів: рівності сімейних прав дітей, народжених у шлюбі та поза ним, а також незалежно від іншої ознаки; рівності прав та обов'язків батьків щодо дітей; рівності прав та обов'язків дітей щодо батьків; майнової самостійності батьків та дітей;

– положення, що справедливість у сімейному праві можна визначити як встановлені нормами сімейного права, а також такі, що їм не суперечать, обсяг та межі здійснення і захисту прав та інтересів учасників сімейних відносин, що є недискримінаційними та пропорційними;

– висновок, що принцип відповідності моральним засадам суспільства (моральності) можна визначити як фундаментальну ідею правового регулювання сімейних відносин, що ґрунтується на стійких моральних поглядах про сім'ю, шлюб, відносини батьків та дітей у взаємозв'язку із усвідомленими уявленнями людини про добро, гідність та інші загальнолюдські цінності;

– положення, що принцип недопустимості втручання у сімейне життя передбачає наявність ефективного правового механізму гарантування поваги до сімейного життя, заборони свавільного втручання у сімейне життя, а також захист таємниці сімейного життя;

– теоретичні положення, що інтерес у сімейному праві має такі ознаки: спонукає до виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин; має об’єктивний характер і не обов’язково має бути зафіксованим у писаному праві; існує в рамках сімейних відносин; є індивідуалізованим, оскільки належить конкретному учаснику сімейних відносин; охороняється сімейним законодавством; має форму дозволу діяти у спосіб, незаборонений законом; має добровільну реалізацію;

– обґрунтування, що принцип найкращих інтересів дитини означає пріоритетне врахування інтересів дитини батьками, законними представниками дитини, органами влади, судом та іншими особами при вчиненні дій або прийнятті ними рішень, які спрямовані на задоволення будь-яких індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров’я та особливостей розвитку;

– положення, що СК України поряд із принципом найкращих інтересів дитини повинен бути доповнений принципом добробуту дитини, який є ширшим за змістом і при гарантуванні забезпечення найкращих інтересів й досягається добробут дитини, що має передбачати якісні та відповідні віку дитини умови проживання, здобуття освіти та розвитку.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес та можуть бути використані у:

– науково-дослідній діяльності – для здійснення подальших наукових досліджень у сфері принципів сімейного права (акт впровадження Одеського національного університету імені І. І. Мечникова від 6 лютого 2020 р.);

– правотворчій діяльності – пропозиції та рекомендації можуть бути використані для удосконалення сімейного законодавства з метою його гармонізації із правом ЄС (розроблено проєкт закону про внесення відповідних змін до Сімейного кодексу України – додаток 1 дисертації);

– правозастосовній діяльності – для покращення діяльності суб’єктів правозастосування, при наданні роз’яснень положень СК України, тлумаченні його норм, у тому числі при розгляді судами сімейних спорів, здійсненні узагальнення відповідної судової практики (акти впровадження Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Закарпатській області від 20 січня 2020 р. та Ужгородської міської ради від 10 лютого 2020 р.; довідка про впровадження Закарпатського апеляційного суду від 12 лютого 2020 р.);

– навчальному процесі – для підготовки лекцій, навчальних посібників, підручників, а також методичних рекомендацій з дисциплін «Сімейне право», «Цивільне право» та «Міжнародне сімейне право» (акти впровадження ДВНЗ «Ужгородський національний університет» від 23 грудня 2019 р. та Одеського національного університету імені І. І. Мечникова від 6 лютого 2020 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні результати та висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «Ужгородський національний

університет», а також були оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях, серед яких: V міжнародна науково-практична конференція «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 25–26 квітня 2013 р.); X міжнародна наукова конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 25 квітня 2014 р.); VI міжнародна науково-практична конференція «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 25–27 квітня 2014 р.); VII міжнародна науково-практична конференція «Ефективність норм права» (м. Київ, 17 листопада 2016 р.); VIII міжнародна науково-практична конференція «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 21–23 квітня 2016 р.); IX міжнародна науково-практична конференція «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 20–22 квітня 2017 р.); 72-га підсумкова конференція професорсько-викладацького складу УжНУ (м. Ужгород, 19 лютого 2018 р.); II міжнародна науково-практична конференція «Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб» (м. Ужгород, 20 квітня 2018 р.); X міжнародна науково-практична конференція «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 19–21 квітня 2018 р.); конференція «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage» (Arad, January 25–26, 2019); міжнародна науково-практична конференція «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Ужгород, 15–16 лютого 2019 р.); XVII науково-практична конференція «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 22 лютого 2019 р.); 73-тя підсумкова конференція професорсько-викладацького складу юридичного факультету УжНУ (м. Ужгород, 28 лютого 2019 р.); IX міжнародний цивілістичний форум «Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством ЄС» (м. Харків, 11–12 квітня 2019 р.); XI міжнародна науково-практична конференція «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 11–13 квітня 2019 р.); міжнародна науково-практична конференція «Забезпечення прав людини четвертого покоління у системі охорони здоров'я» (м. Ужгород, 12 квітня 2019 р.); міжнародна науково-практична конференція «Проблеми імплементації національного законодавства до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» (м. Київ, 17–18 квітня 2019 р.); міжнародна науково-практична конференція «Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей» (м. Ужгород, 3–4 травня 2019 р.); міжнародна науково-практична конференція «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 20–21 вересня 2019 р.); IV міжнародна науково-практична конференція «Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальновизнаного принципу верховенства права» (м. Івано-Франківськ, 3–4 жовтня 2019 р.); всеукраїнська науково-практична конференція «Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Одеса, 8–9 листопада 2019 р.); науково-практична конференція «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні» (м. Львів, 6 грудня 2019 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані у дисертаційному дослідженні, знайшли відображення у одній одноосібній монографії, підрозділах у трьох колективних монографіях, шести статтях у

зарубіжних фахових наукових виданнях, двадцять одній науковій статті у фахових виданнях України, а також у матеріалах двадцяти двох міжнародних та вітчизняних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, що містять сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та п'яти додатків. Загальний обсяг дисертації становить 544 сторінки, з яких основного тексту – 387 сторінок, список використаних джерел – 991 найменування на 107 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, її зв'язок із науковими програмами, темами, грантами; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження; надано характеристику методологічних основ дисертаційного дослідження; розкрито ступінь наукової новизни, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про їх апробацію; окреслено структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічний аналіз сутності принципів сімейного права» містить три підрозділи і присвячений загальній характеристиці принципів сімейного права, з'ясуванню їх поняття, сутнісних ознак та функцій. Проаналізовано наукові підходи до систематизації принципів сімейного права, встановлено їх місце в системі принципів права.

У *підрозділі 1.1 «Поняття, ознаки та функції принципів сімейного права»* з'ясовано сутність сімейного права та принципів права з різних наукових підходів, а також встановлено ознаки та функції принципів сімейного права.

Виявлено, що термін «принцип» використовується у різних аспектах: як елемент галузі права, як ідея, як цінність, як інструмент, як абстрактне правило, що застосовується до конкретних випадків. Аналіз наукових позицій надав змогу визначити принципи права як вихідні, керівні ідеї, що відображають загальнолюдські та інші цінності, формують сутність права та є загальнообов'язковими та універсальними. Додатково аргументовано, що «принципи права» є ширшим поняттям, ніж «засади законодавства». Засади законодавства повинні відповідати принципам права, навіть співпадати, будучи їх законодавчим закріпленням, але термін «засади законодавства» не вичерпує поняття «принципи права».

Обґрунтовано, що принципи сімейного права є такими правовими явищами, які пов'язують зміст сімейного права із тими закономірностями суспільного життя, на яких воно будується і які воно водночас закріплює. Зміст принципів сімейного права багато в чому визначається і суспільним світоглядом, і панівними культурними, моральними та релігійними цінностями і також тісно пов'язаний з людським буттям.

Встановлено сутнісні ознаки принципів сімейного права (високий рівень узагальненості, об'єктивність, імперативність, загальнообов'язковість, регулятивність, стабільність, самокорегованість, системність, ціннісна

орієнтованість, змістовність, природна пріоритетність над нормами сімейного права), в тому числі завдяки яким принципи сімейного права виконують регулятивну, охоронну, системоутворюючу, стабілізуючу, інформаційну, правовиховну, прогностичну, пізнавальну та ціннісну функції.

У підрозділі 1.2 *«Теоретичні та практичні підходи до систематизації принципів сімейного права»* розкрито підходи до систематизації принципів права у законодавстві України та зарубіжних держав, а також проаналізовано різні наукові позиції до класифікації принципів сімейного права, запропоновано авторський підхід до систематизації принципів сімейного права.

Обґрунтовано, що систему принципів сімейного права України складають принципи, які закріплені на конституційному та законодавчому рівні, а також принципи, що не є зафіксовані у писаному праві, але регулюють сімейні відносини, а саме: державної охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства; рівності учасників сімейних відносин; обмеженого характеру правового регулювання сімейних відносин; недопустимості свавільного втручання у сімейне життя; найкращих інтересів дитини; гарантування дитині можливості здійснення її прав; гарантування судового захисту прав учасникам сімейних відносин; добровільності шлюбу; відповідального батьківства; недопустимості зловживання сімейними правами та ін.

Принципи сімейного права запропоновано систематизувати за різними критеріями, у тому числі за функціональною спрямованістю принципи поділено на: принципи, що визначають вимоги до сімейно-правового регулювання в цілому (принципи верховенства права, справедливості, рівності, гуманізму, добросовісності тощо); принципи, які визначають правове регулювання окремих сімейно-правових відносин (принципи добровільності шлюбу, одношлюбності, найкращих інтересів дитини, відповідального батьківства та ін.). За ступенем впливу на регулювання суспільних відносин принципи сімейного права поділено на: програмні (справедливості, гуманності, забезпечення законних очікувань та ін.) та реальні (принципи найкращих інтересів дитини, добровільності шлюбу, моногамії тощо). Обґрунтовано можливість систематизації принципів сімейного права також за іншими критеріями.

Підрозділ 1.3 *«Місце принципів сімейного права в системі правових принципів»* присвячено аналізу співвідношення принципів сімейного права з іншими принципами права, у тому числі загальними принципами права та принципами цивільного права.

Аргументовано, що принципи права варто класифікувати на: над-принцип (верховенство права), загальні принципи права, наднаціональні принципи права (принципи права ЄС), національні принципи права (включають міжгалузеві, галузеві, підгалузеві та інституційні принципи права).

Додатково аргументовано, що верховенство права є тією ціннісною надбудою, якій повинні відповідати принципи сімейного права як правові принципи нижчого рівня. Верховенство права через свої складові елементи впливає як на процес правотворення сімейних норм, так і на якість правового

регулювання сімейних відносин відповідно до загальнолюдських цінностей, у тому числі справедливості, свободи та рівності.

Встановлено, що загальні принципи права, у тому числі принципи рівності, справедливості, гуманності та інші, мають регулюючий вплив на сімейні відносини. Загалом зміст принципу справедливості полягає в тому, що як норми сімейного права, так і способи здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків учасниками сімейних відносин мають бути належними та відповідати загальновизнаним нормам моралі. Крім того, принцип справедливості в сімейному праві полягає у достатності правового регулювання, в тому числі з метою створення ефективної системи захисту прав для кожного учасника сімейних відносин. Значну роль принцип справедливості та інші принципи відіграють у випадку, коли є прогалини в сімейному законодавстві і неможливо застосовувати аналогію закону та необхідно застосувати аналогію права.

Обґрунтовано, що система принципів правового регулювання сімейних відносин ширше поняття, ніж принципи сімейного права, оскільки включає принцип верховенства права, загальні (справедливість, рівність, гуманність, законність, гарантування судового захисту прав та ін.), наднаціональні (у тому числі принцип законних очікувань та принцип пропорційності), а також національні принципи, які регулюють сімейні відносини. Серед національних принципів виділено цивільні принципи, які регулюють сімейні відносини (принцип регулювання відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками, принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя та ін.) та принципи сімейного права (включають сімейно-правові принципи та принципи інститутів сімейного права).

Розділ 2 «Проблеми розвитку принципів сімейного права у праві України, європейських держав, Канади та США» містить чотири підрозділи в яких охарактеризовано розвиток принципів сімейного права у праві України, європейських держав, Канади та США, починаючи від їх фіксації у писаному праві до проблем застосування, а також досліджено уніфікацію принципів європейського сімейного права та встановлено можливість їх імплементації до сімейного законодавства України.

У підрозділі 2.1 *«Способи фіксації принципів сімейного права у писаному праві»* досліджено способи фіксації принципів сімейного права у міжнародних договорах та конвенціях, а також писаному праві України, європейських держав, Канади та США.

Проведене дослідження дозволило констатувати, що принципи сімейного права можуть бути зафіксовані у писаному праві, а можуть бути і в усній формі (у вигляді ідей, усвідомлених на рівні правосвідомості).

Встановлено, що принципи сімейного права містяться як в універсальних, так і спеціальних міжнародних договорах та конвенціях. З позиції фіксації принципів сімейного права виділено міжнародні договори, що явно фіксують принципи сімейного права (наприклад, Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбів від 10 грудня 1962 р., Конвенція про

цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р., Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р., Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. та інші) і міжнародні договори, які ґрунтуються на принципах сімейного права (наприклад, Конвенція про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р., Конвенція про громадянство одруженої жінки від 29 січня 1957 р., Конвенція про визнання розлучень та рішень про роздільне проживання подружжя від 1 червня 1970 р. та інші).

На основі компаративних досліджень виявлено, що принципи сімейного права зафіксовані переважно у таких формах писаного права: 1) нормативно-правових актах: у конституціях (у більшості досліджуваних держав окремі принципи сімейного права зафіксовані на конституційному рівні – принципи рівності, найкращих інтересів дитини, заборони втручання у сімейне життя, заборони насильства у сім'ї та принцип добровільності шлюбу); у сімейних кодексах (в Албанії, Естонії, Іспанії, Молдові, Польщі, Словенії, Республіці Білорусі, РФ, Україні та ін.) чи в інших спеціальних законах у сфері сімейних відносин (у Боснії та Герцеговині, Данії, Македонії, Словаччині, Сербії, Хорватії, Чорногорії, Фінляндії, Швеції та ін.); у цивільних кодексах (в Австрії, Бельгії, Італії, Латвії, Литві, Нідерландах, Німеччині, Португалії, Румунії, Франції, Чехії, Угорщині, Швейцарії та ін.); 2) судових прецедентах (у США, Сполученому Королівстві).

Зроблено висновок про те, що у писаному праві України, європейських держав, США та Канади зафіксовано у значній мірі спільні принципи, зокрема: рівності чоловіка та жінки; рівності дітей, народжених у шлюбі та поза ним; справедливості; державної охорони сім'ї; найкращих інтересів дитини, моногамії; добровільності шлюбу, недопустимості втручання у сімейне життя, протидії насильству в сім'ї та інші. Водночас у писаному праві містяться і відмінні принципи, а саме: солідарності (в Австрії, Італії, Нідерландах, Словаччині, Чехії, Чорногорії, Хорватії та Швейцарії); збереження цілісності сім'ї (в Албанії, Іспанії, Італії, Македонії, Португалії та Німеччині); компенсації за будь-які фінансові незручності, спричинені відносинами в шлюбі (в Англії та Уельсі); стабільності шлюбу (в Ірландії та Польщі); спільної відповідальності держави та батьків за добробут дітей (у Північній Ірландії); гарантування медіації при вирішенні сімейних спорів (у Словенії); терміновості вирішення сімейно-правових питань, пов'язаних з дитиною (в Хорватії) та інші.

Підрозділ 2.2 «Особливості застосування принципів сімейного права» присвячений з'ясуванню форм застосування принципів сімейного права та особливостей їх дії.

Акцентовано, що застосування принципів сімейного права не може замінити правові норми, які є основними регуляторами сімейних відносин. Проте регулятивна дія норм сімейного права визначається та обмежується принципами сімейного права. Встановлено, що застосування принципів сімейного права може здійснюватися як уповноваженими правотворчими органами (у процесі правотворення), адміністративними та судовими органами

(у процесі правозастосування), так і учасниками сімейних відносин (наприклад, при регулюванні своїх відносин договором). Принципи сімейного права однаково є обов'язковими як для органів публічної влади, так і для приватних осіб (учасників сімейних відносин). Принципи сімейного права застосовуються у процесі правотворення, реалізуються через норми права та можуть мати пряму дію. Ефективність застосування принципів сімейного права залежить від їх закріплення у писаному праві (непряма дія), а також усвідомлення суб'єктами правозастосування можливості прямої дії принципів сімейного права.

Традиційно пряму дію принципів не тільки сімейного права, але і всіх принципів права пов'язують із заповненням прогалин у законі (аналогією права). Безперечно, при аналогії права прогалини в правових нормах не заповнюються, а просто оперативно долаються у кожному випадку. Аналогія є певною гарантією для учасників сімейних відносин, що їх права та обов'язки будуть врегульовані і вони зможуть вирішити спір у межах сімейного законодавства чи на основі принципів сімейного права. Встановлено, що у ст. 10 СК України міститься звужене поняття аналогії закону, навіть у порівнянні з подібною нормою ст. 8 ЦК України. Крім того, обґрунтовано необхідність заміни терміна «засади сімейного законодавства» терміном «принципи сімейного права» і запропоновано ст. 10 СК України викласти у новій редакції.

Зауважено, що значення принципів сімейного права найбільш чітко проявляється при їх застосуванні у судовій практиці. Виявлено, що при розгляді сімейних спорів Верховним Судом та іншими судами України застосовано такі принципи: принцип справедливості (застосовується у справах про: надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди одного з батьків; визначення місця проживання дитини; усиновлення дитини; розірвання шлюбу); принцип рівності (застосовується у справах про: поділ майна подружжя; усунення перешкод у спілкуванні з дитиною; про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди одного з батьків; визначення місця проживання дитини; розірвання шлюбу та інші); принцип найкращих інтересів дитини (застосовується у справах: щодо виховання дітей та усунення перешкод у спілкуванні з ними; про визначення місця проживання дітей; про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди одного з батьків; про усиновлення дитини; про стягнення аліментів, пені за прострочення сплати аліментів; про позбавлення батьківських прав); принцип добровільності шлюбу (застосовується у справах про розірвання шлюбу); принцип одношлюбності (застосовується у справах про визнання шлюбу недійсним, про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка і жінки без державної реєстрації шлюбу); принцип недопустимості свавільного втручання у сімейне життя (застосовується у справах про визнання членом сім'ї, про відібрання малолітньої дитини та ін.); принцип заборони насильства в сім'ї (у справах про застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству) та інші.

Вказано, що принципи сімейного права застосовують у процесі

тлумачення норм сімейного законодавства та договорів між учасниками сімейних відносин. Від якості тлумачення залежить ефективність реалізації норм та принципів сімейного права. Принципи сімейного права можуть застосовуватися як у тлумаченні-з'ясуванні, так і в тлумаченні-роз'ясненні.

У підрозділі 2.3 «Уніфікація як спосіб створення принципів сімейного права ЄС» досліджено наукові підходи щодо можливості уніфікації сімейного права ЄС, а також європейську практику застосування уніфікації як способу створення принципів сімейного права.

Встановлено позицію прихильників процесів уніфікації сімейного права, які наголошують на тому, що, враховуючи тривалість сімейних відносин і гарантування в рамках Європейського Союзу мобільності, зміна місця проживання громадян не повинна впливати на їх сімейні права та обов'язки, в протилежному випадку це не відповідає їх законним очікуванням. Досліджено аргументи противників, серед яких також те, що уніфікація європейського сімейного права неможлива, оскільки існують суттєві національні, релігійні та культурні відмінності між державами-членами, що склалися історично. Наразі все більше сучасних європейських дослідників схиляються до позиції про можливість уніфікації сімейного права в ЄС і до того, що «аргумент культурних обмежень» не долається, проте його можна «обійти».

Обґрунтовано, що підґрунтям уніфікації європейського сімейного права є конвенції та резолюції, розроблені Гаазькими конференціями з міжнародного приватного права, рішення ЄСПЛ, а також позиція суду ЄС, що спільні свободи, встановлені Договором про заснування ЄС, також застосовуються в сімейному праві. Важливим для уніфікації сімейного права в рамках ЄС стало створення Комісії з європейського сімейного права.

Вказано, що у рамках ЄС для гармонізації сімейного законодавства держав-членів на спільних засадах прийнято ряд Регламентів та інших актів, зокрема: Регламент Ради ЄС № 2201/2003 від 27 листопада 2003 р. про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень у сімейних справах і справах про батьківські обов'язки; Регламент Ради ЄС № 1259/2010 від 20 грудня 2010 р. про розширення співпраці в галузі права, що застосовується до розірвання шлюбу і законної сепарації; Регламент Ради ЄС № 2016/1103 від 24 червня 2016 р. про впровадження розширеної співпраці у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання та виконання рішень у питаннях режимів подружнього майна; Регламент Ради ЄС № 2016/1104 від 24 червня 2016 р. про впровадження посиленого співробітництва у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання та виконання рішень у справах про майнові наслідки зареєстрованих партнерств; Рекомендацію Комітету Міністрів державам-членам про сімейне посередництво від 21 січня 1998 р.; Директиву № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах від 21 травня 2008 р. № 2008/52/ЄС та інші.

Акцентовано увагу на тому, що процеси уніфікації європейського сімейного права триватимуть, і вони матимуть вирішальне значення для

розвитку українського сімейного права у контексті європеїзації приватного права.

Підрозділ 2.4 «Проблеми імплементації європейських принципів сімейного права у національне законодавство України» присвячений аналізу відповідності Сімейного кодексу України принципам європейського сімейного права, а також розробці пропозицій до їх імплементації у національне законодавство.

Проаналізовано відповідність СК України принципам, розробленим Комісією з європейського сімейного права, зокрема: «Принципам європейського сімейного права щодо розлучення та утримання між колишнім подружжям», «Принципам європейського сімейного права щодо батьківських обов'язків», «Принципам європейського сімейного права у сфері майнових відносин подружжя», «Принципам європейського сімейного права щодо права власності, утримання та правонаступництва пар у фактичних союзах».

Проведений аналіз дозволив акцентувати, що Сімейний кодекс України загалом побудований на принципах європейського сімейного права, що, безумовно, сприятиме гармонізації законодавства України та ЄС. Зроблено висновок про необхідність концептуальної модернізації СК України у контексті євроінтеграційних процесів, узгодження його норм із принципами європейського сімейного права. Пропозиції відповідних змін до СК України викладені у розробленому законопроекті.

Розділ 3 «Рівність як фундаментальний принцип регулювання сімейних відносин» складається із чотирьох підрозділів, в яких розкрито концептуальну сутність принципу рівності у сімейних відносинах, його вплив на трансформацію інституту шлюбу, дію в особистих немайнових та майнових відносинах подружжя, а також відносинах батьків і дітей.

У підрозділі 3.1 «Концептуальні засади рівності в регулюванні сімейних відносин» з'ясовано сутність принципу рівності як фундаментального загальноправового принципу, що має визначальне значення для регулювання сімейних відносин.

Встановлено, що рівність не можна розглядати виключно як формальний критерій – вона має передбачати однакове ставлення та однаковий доступ до можливостей. Зауважено, що принцип рівності також не можна розглядати як абсолютну заборону обмежень чи недопустимість привілеїв. Для певних осіб (наприклад, дітей, непрацездатного одного з подружжя і т.п.) може допускатися відмінне ставлення з метою вирівнювання їх становища (позитивна практика). При цьому критеріями непорушення принципу рівності будуть пропорційність та справедливість.

Вказано, що принцип рівності найбільш яскраво проявляється у шлюбних відносинах, забезпечуючи рівність чоловіка та жінки як членів подружжя у реалізації ними особистих немайнових та майнових прав, набутті майна, поділу спільного майна, рівності чоловіка та жінки у правах і обов'язках щодо дітей, рівності членів фактичного шлюбного союзу. Принцип рівності лежить в основі регулювання і відносин між батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами, інститутах усиновлення, опіки та піклування та інших формах

влаштування дітей без батьківського піклування.

Підрозділ 3.2 «Принцип рівності та інститут шлюбу» присвячено аналізу сучасних тенденцій розвитку інституту шлюбу під впливом принципу рівності. Досліджено законодавство України та зарубіжних держав щодо наявності норм, які встановлюють певні обмеження при укладенні шлюбу, у тому числі щодо шлюбного віку, статі тощо.

Проаналізовано практику ЄСПЛ та судові рішення Верховного Суду США у контексті рівності та права на шлюб. Здійснено порівняльний аналіз статистичних даних за кількістю укладених шлюбів в Україні, державах-членах ЄС та США, а також проаналізовано соціологічні дослідження щодо зміни ставлення громадян України до фактичного співжиття поза шлюбом. Обґрунтовано необхідність з врахуванням принципів європейського сімейного права запровадити терміни «фактичний союз» та «кваліфікований фактичний союз».

Проаналізовано наукові підходи, зарубіжне законодавство та практику ЄСПЛ до питання про правові наслідки для шлюбу зміни статі одним із подружжя. Встановлено, що згідно з діючим сімейним законодавством України відсутня норма про те, що зміна статі є підставою припинення шлюбу, водночас, якщо така ситуація виникне, то це суперечитиме нормам законодавства про укладення шлюбу тільки між особами протилежної статі. Додатково аргументована позиція, що у випадку неповідомлення одним із наречених іншого про зміну статі має місце порушення обов'язку проінформувати про стан здоров'я. Оскільки зміна статі не дозволяє реалізувати репродуктивну функцію, впливає на стан здоров'я особи, запропоновано уточнити підстави визнання шлюбу недійсним та викласти п. 3 ч. 1 ст. 41 СК України у новій редакції.

У *підрозділі 3.3 «Дія принципу рівності в особистих немайнових та майнових відносинах подружжя»* проаналізовано дію принципу рівності в особистих немайнових та майнових відносинах подружжя, а також у відносинах партнерів у фактичному союзі.

Вказано, що рівність прав чоловіка та жінки у сімейних відносинах є головною засадою сімейного законодавства і писаним принципом сімейного права. В Україні гарантується рівність в особистих немайнових правах та обов'язках чоловіка і жінки, в тому числі: права на індивідуальність, права на фізичний та духовний розвиток, права на свободу та особисту недоторканність, права на зміну прізвища, права на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, обов'язку турбуватися про сім'ю. Також для жінки гарантується право на материнство, для чоловіка – право на батьківство, які можуть бути реалізованими і поза шлюбом.

Досліджено зарубіжне законодавство щодо регулювання особистих немайнових прав подружжя на засадах рівності. Встановлено, що законодавство, яке визначає підстави та процедуру розірвання шлюбу, зазнало кардинальних змін: від повної заборони розірвання шлюбу до можливості його розірвання за наявності вини одного з подружжя (подружня зрада, насильство,

стійкі психічні розлади і т.п.) та повної свободи розірвання шлюбу.

Досліджено вплив принципу рівності на правове регулювання права приватної власності кожного із подружжя та права спільної сумісної власності подружжя в Україні та зарубіжних державах, а також на відносини щодо утримання подружжя. Аргументовано, що принцип рівності зумовив те, що обидва із подружжя повинні дбати про утримання сім'ї та її матеріальний добробут. Більше того, взаємні майнові права та обов'язки можуть існувати і після припинення шлюбу, навіть якщо вони виникли внаслідок укладення шлюбу, зокрема не тільки права та обов'язки щодо спільної власності, а й щодо утримання подружжя.

Підрозділ 3.4 «Принцип рівності та відносини батьків і дітей» присвячений аналізу особливостей прояву принципу рівності у відносинах батьків і дітей.

Встановлено, що під впливом принципу рівності відбувся еволюційний розвиток сімейного законодавства щодо гарантування рівності прав дітей, народжених у шлюбі та поза ним. Виявлено, що у законодавстві європейських держав такий підхід був закріплений в 60–70-х роках ХХ століття. Проаналізовано значення принципу рівності дітей, народжених у шлюбі та поза ним, крізь призму статистичних даних по Україні та окремим зарубіжним державам.

Проаналізовано реформування законодавства і заміну концепції відносин між батьками та дітьми за типом «повного підпорядкування» на концепцію рівності і усвідомлення дітей не тільки окремими особистостями, а й самостійними суб'єктами сімейних правовідносин. Виокремлено засади побудови відносин між батьками та дітьми на основі рівності в національному сімейному законодавстві (ст. 150–152 СК України), а саме: з одного боку, повага до дитини, її виховання, фізичний, духовний та моральний розвиток є обов'язком батьків, з другого – батьки мають право обирати форми і методи виховання. Проте існують чіткі законодавчі обмеження при виборі форм виховання дитини. Зокрема, форми виховання: не можуть суперечити закону і моральним засадам суспільства; мають мати за мету утвердження у дитини поваги до інших людей, а також почуття любові до сім'ї, народу та Батьківщини; мають сприяти всебічному розвитку дитини; не можуть містити елементи будь-яких видів експлуатації; не можуть включати фізичні покарання чи такі покарання, які принижують гідність дитини. У випадку неналежного виховання дитині гарантовано право звернутися за захистом до компетентних органів.

Досліджено рівність прав та обов'язків батьків щодо дітей, а також дітей щодо батьків, що є елементами загального принципу рівності у сімейних відносинах. Обґрунтовано, що оскільки принцип рівності передбачає встановлення рівних можливостей та враховуючи фізичну нездатність дитини утримувати себе, такий обов'язок органічно покладається на батьків.

Вказано, що для гарантування рівності важливим є встановлення майнової самостійності батьків та дітей, що здійснено в національному

сімейному законодавстві (статті 173–178 СК України), зокрема, шляхом: встановлення принципу роздільності майна батьків та дітей; визнання дитини власником майна, яке придбане батьками, але з метою її розвитку, виховання та навчання; гарантування права спільної сумісної власності, якщо майно набуто за рахунок спільних коштів чи спільної праці батьків та дітей, а також права дитини на виділ частки у такому майні; гарантування паритетного права користування житлом, що є власністю батьків або дитини; встановлення обов'язку батьків управляти майном дитини в її інтересах із забезпеченням збереження такого майна; встановлення законодавчого обмеження на вчинення батьками правочинів щодо майнових прав дитини; встановлення обов'язку батьків повернути дитині по завершенні управління майно та доходи від нього; гарантування можливості компенсації шкоди за неналежне управління майном дитини; гарантування права дитині розпоряджатися доходом від її майна.

Розділ 4 «Дія принципів сімейного права у сфері охорони шлюбу та сім'ї» містить шість підрозділів, у яких досліджено проблемні аспекти дії принципів у сфері охорони шлюбу та сім'ї.

У підрозділі 4.1 *«Змістова характеристика принципу державної охорони сім'ї»* розкрито значення принципу державної охорони сім'ї, його сутність, теоретичні та практичні проблеми дії.

Вказано, що принцип державної охорони сім'ї є одним із ключових принципів сімейного права, що має комплексний характер, реалізується у відповідній державній політиці і впливає також на інші галузі права, в тому числі трудове, соціальне і навіть податкове та кримінальне право.

Встановлено, що принцип державної охорони сім'ї досить широкий за змістом і охоплює як захист сім'ї, так і в межах неї охорону материнства (батьківства) і дитинства. Запропоновано під сім'єю розуміти фізичних осіб, об'єднаних сімейними правами та обов'язками і які усвідомлено відносять себе до членів сім'ї. При цьому членами сім'ї будуть також особи, які через вік (малолітні) чи стан здоров'я не здатні усвідомлювати свою належність до сім'ї.

З аналізу положень ст. 5 СК України та інших норм виокремлено такі позитивні зобов'язання держави, що розкривають змістовне наповнення принципу державної охорони сім'ї: створити людині умови для материнства (батьківства), забезпечити охорону їх прав, заохочувати та підтримувати як матеріально, так і морально материнство (батьківство); забезпечувати пріоритет сімейного виховання дитини; охороняти кожную дитину-сироту та дитину без батьківського піклування; вживати заходів щодо недопущення втручання в сімейне життя людини, крім випадків, визначених Конституцією України.

Обґрунтовано, що в аспекті охорони материнства та батьківства держава повинна встановити правове регулювання здійснення та захисту репродуктивної функції, а також застосування допоміжних репродуктивних технологій. У контексті принципів державної охорони сім'ї та пріоритету сімейного виховання дітям без батьківського піклування повинні бути створені умови проживання, що найбільше відповідають сімейним.

Зауважено, що принцип державної охорони сім'ї передбачає наявність

механізму захисту сім'ї. Елементами такого механізму є: правові норми, що передбачають порядок та способи захисту; інституції, уповноважені здійснювати захист; державна політика, що включає прийняття та ефективне виконання освітніх, соціальних та інших програм, спрямованих на захист сім'ї. Додатково аргументовано необхідність запровадження медіації в механізмі захисту сімейних прав.

Підрозділ 4.2 «Дія принципу недопустимості втручання у сімейне життя» присвячено з'ясуванню сутності принципу недопустимості втручання у сімейне життя особи, а також проблемних аспектів його дії.

Встановлено, що в різних міжнародних та національних актах, хоч і з застосуванням неоднакової термінології, закріплено принцип недопустимості втручання у сімейне життя, який передбачає повагу до сімейного життя, заборону свавільного втручання в сімейне життя, а також таємницю визначених законом аспектів сімейного життя. Зауважено, що принцип недопустимості втручання у сімейне життя тісно пов'язаний із фундаментальним правом людини на сім'ю. У випадку реалізації права на сім'ю дія принципу недопустимості втручання у сімейне життя проявляється найбільше, особливо через правовий механізм захисту сімейного життя особи.

Досліджено наукові підходи, а також позицію Конституційного Суду України та ЄСПЛ щодо розуміння співвідношення понять «приватне життя», «особисте життя» та «сімейне життя». Додатково аргументовано, що «приватне життя» й «особисте життя» – тотожні поняття, а термін «приватність» охоплює як приватне, так і сімейне життя.

Проаналізовано норми міжнародних актів, сімейного законодавства України та практику ЄСПЛ щодо критеріїв втручання у приватне життя особи, яке буде вважатися допустимим. Додатково аргументовано, що принцип недопустимості втручання у сімейне життя не має абсолютного характеру, і втручання у сімейне життя можливе і допустиме, якщо воно здійснюється у випадках, встановлених законом, це необхідно у демократичному суспільстві з метою гарантування інтересів національної безпеки, економічного добробуту, для запобігання заворушенням та злочинам, захисту здоров'я та моралі, прав інших людей.

У підрозділі 4.3 «Значення принципу добровільності шлюбу» досліджено особливості дії принципу добровільності у шлюбних відносинах, а також його поширення на інші форми співжиття. Проаналізовано норми міжнародних актів та законодавства України і зарубіжних держав щодо утвердження принципу добровільності шлюбу, а також встановлення відповідальності за примусові шлюби.

Аргументовано, що визначальною умовою дійсності шлюбу є добровільність, що означає вільну, повну, поінформовану та усвідомлену згоду на шлюб як жінки, так і чоловіка. Принцип добровільної згоди передбачає, що згода має бути повною та безумовною, що, безперечно, не виключає вільної зміни намірів, тобто до моменту реєстрації шлюбу кожен із майбутнього подружжя чи обидва можуть змінити рішення і відмовитися від укладення

шлюб.

Сімейне законодавство України як гарантію добровільності шлюбу передбачає правові наслідки порушення вказаної фундаментальної засади. Зокрема, реєстрація шлюбу з особою, яка визнана недієздатною, а також з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, має наслідком визнання такого шлюбу недійсним. У випадку відсутності вільної згоди (коли особа у момент реєстрації шлюбу страждала на тяжкий психічний розлад, була в стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння і в результаті не усвідомлювала в повній мірі значення своїх дій і не могла ними керувати, або якщо шлюб було укладено внаслідок насильства) шлюб визнається недійсним за рішенням суду.

На основі проведеного аналізу української судової практики зроблено висновок, що, як правило, суди відмовляють у задоволенні позовів про визнання шлюбу недійсним тільки на підставі психічних розладів, якщо особу не було визнано недієздатною. Проаналізовано судову практику зарубіжних держав щодо відсутності добровільної згоди при організованих шлюбах. Встановлено, що організований шлюб не завжди є примусовим, а тільки у разі, якщо принаймні один з майбутнього подружжя укладає шлюб без вільної згоди.

Обґрунтовано, що добровільність шлюбу є триваючою умовою, тобто має вирішальне значення не тільки при укладенні шлюбу, а й під час всього періоду його дії. Жоден із подружжя не може бути примушений до продовження шлюбу, на гарантування цього і передбачено право розірвати шлюб.

Підрозділ 4.4 «Теоретичні та практичні проблеми дії принципу найкращих інтересів дитини» присвячений аналізу проблем дії принципу найкращих інтересів дитини в Україні та зарубіжних державах.

Обґрунтовано, що принцип найкращих інтересів дитини є одним з фундаментальних принципів, який закріплений в міжнародних актах та національному законодавстві України, знайшов своє сутнісне наповнення в практиці ЄСПЛ і застосовується національними судами України. Державна політика відповідно до вказаного принципу має бути дитиноцентричною.

Встановлено, що принцип найкращих інтересів дитини на міжнародному рівні закріплений у низці актів і при цьому визначено широку сферу його дії, що також підкреслює універсальність принципу найкращих інтересів дитини. Враховуючи важливість вказаного принципу обґрунтовано доцільність його закріплення в Україні на конституційному рівні.

Виявлено, що Сімейний кодекс України у низці норм передбачає обов'язок враховувати інтереси дитини, у тому числі: при здійсненні дружиною, чоловіком права особистої приватної власності; при укладенні, зміні та визнанні недійсним шлюбного договору; при розірванні шлюбу; при зміні прізвища дитини; при здійсненні батьківських прав; при визначенні місця проживання малолітньої дитини та ін. Проте СК України не використовує термін «найкращі інтереси дитини», а натомість – «з максимально можливим урахуванням інтересів дитини», «в інтересах дитини». Термін «найкращі інтереси дитини» закріплено в Законі України «Про охорону дитинства», а

також він утвердився в практиці ЄСПЛ та національній судовій практиці. У зв'язку з цим запропоновано закріпити в СК України саме термін «найкращі інтереси дитини».

Встановлено, що Європейський суд з прав людини, розглядаючи справи щодо захисту прав дітей, застосовує принцип найкращих інтересів дитини в різних випадках, у тому числі у справах про встановлення батьківства, возз'єднання сім'ї, відносини між усиновлювачем і усиновленою дитиною, контакт з дитиною та право на спілкування з нею того з батьків, хто проживає окремо, або інших родичів, позбавлення батьківських прав та інших. У низці рішень Європейського суду з прав людини інтереси дитини, залежно від їх характеру та важливості, переважають інтереси батьків. Аналогічної позиції дотримуються Верховний Суд та інші суди України.

У підрозділі 4.5 «Дія принципу заборони насильства в сім'ї» проаналізовано міжнародні стандарти та національну практику утвердження принципу заборони насильства в сім'ї. На основі аналізу статистичних даних акцентовано увагу на поширеності насильства в сім'ї в Україні та європейських державах.

Встановлено, що на рівні міжнародних актів, практики ЄСПЛ, національного законодавства України утверджено підхід, що сімейне насильство можливе у різних формах (як фізичне, так і психологічне) і до всіх членів сім'ї. Насильство в сім'ї може вчинятися як у формі активних дій, так і бездіяльності (наприклад, відсутності щодо дитини належного піклування та догляду). Додатково аргументовано доцільність ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Акцентовано увагу на важливості впровадження у законодавство України концепції «добровільної згоди» на сексуальні стосунки, що є одним з ефективних інструментів протидії насильству в сім'ї.

Підрозділ 4.6 «Значення інших принципів у сфері регулювання сімейних відносин» присвячений аналізу проблемних аспектів дії принципів сімейного права, які не були висвітлені в рамках інших підрозділів.

Досліджено дію принципу одношлюбності, який є спільним для України, європейських держав, США та Канади. Проаналізовано особливості судової практики застосування принципу моногамії, а також правових наслідків порушення такого принципу. Досліджено реформування мусульманського сімейного права щодо поступової відмови від полігамії та її обмеження.

Проаналізовано принцип свободи договору, який явно зафіксований у СК України та все більшого значення набуває в регулюванні сімейних відносин. В силу принципу свободи договору усі учасники сімейних відносин, права яких регулюються та не регулюються СК України, мають право укладати договори, якими можуть визначати свої сімейні права та обов'язки. Межею договірної свободи учасників сімейних відносин є норми СК України, інших законів та моральні засади суспільства. Обґрунтовано, що закріплення в СК України принципу свободи договору не дозволяє укладати договори про спільне проживання чи партнерство між особами однієї статі, оскільки наразі такі

договори є недійсними з підстав їх суперечності існуючим моральним засадам українського суспільства.

Встановлено, що тісно пов'язаними із принципом найкращих інтересів дитини є принципи визначеності батьківства, відповідального батьківства та неможливості відмови від батьківських прав та від прав дитини. Досліджено національні та зарубіжні законодавчі підходи до закріплення принципу визначеності батьківства. Додатково обґрунтовано, що принцип неможливості відмови від батьківських прав та від прав дитини є сімейно-правовим принципом, оскільки впливає на регулювання різних інститутів сімейного права.

Досліджено принцип гарантування контакту між членами сім'ї та родичами, який є зафіксованим у писаному праві, і встановлено, що його дія корелюється із принципом найкращих інтересів дитини. Проаналізовано принцип недопустимості зловживань сімейними правами. Обґрунтовано, що в контексті відсутності в СК України законодавчої заборони зловживання сімейними правами мають субсидіарну дію відповідні норми ЦК України. Зауважено, що учасники сімейних відносин можуть у договірному порядку визначити спеціальні способи захисту від зловживання правом.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та вирішення наукової проблеми, що полягає у розробці концептуальної моделі принципів сімейного права, з'ясуванні їх сутнісних ознак та встановленні особливостей дії з урахуванням сучасних тенденцій розвитку сімейних відносин та необхідності гармонізації сімейного права України з правом ЄС. Вирішення наукових завдань, які були поставлені, дозволило сформулювати низку висновків, узагальнених положень і рекомендацій, серед яких основні такі:

1. Принципи сімейного права як втілення пануючих у суспільстві ідей про певні сімейні та інші цінності знаходять прояв у системі імперативних вимог, що характеризуються найвищою стабільністю, високим рівнем узагальнення, абстрагування, фундаментальністю, та забезпечуються через систему матеріальних і процедурних гарантій. Принципами сімейного права є не тільки ті положення, що закріплені в законодавстві, але й основоположні ідеї, які усталені в правосвідомості людей, отримали загальне визнання в судовій практиці, діяльності публічних органів, незважаючи на відсутність їх формальної фіксації в об'єктивному праві.

2. Принципи сімейного права за критерієм їх нормативно-правової визначеності можна поділити на три групи: абсолютно-визначені (державної охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства, рівності учасників сімейних відносин, недопустимості втручання у сімейне життя, найкращих інтересів дитини, пріоритету сімейного виховання, справедливості, добросовісності та розумності, моральності тощо); відносно-визначені (свободи

розірвання шлюбу, вирішення внутрішньо-сімейних питань за взаємною згодою учасників сімейних відносин, надання взаємної моральної та матеріальної підтримки учасниками сімейних відносин та ін.); не визначені у законодавстві (гуманності, пропорційності, законних очікувань учасників сімейних відносин, мовчазної згоди та ін.).

3. В Україні, європейських державах, США та Канаді принципи сімейного права фіксуються у писаному праві. Принципи сімейного права можуть бути зафіксовані в міжнародних договорах, у національному законодавстві (конституціях, цивільних кодексах, сімейних кодексах, законах та інших нормативно-правових актах), судових прецедентах, а також у договорах, укладених учасниками сімейних відносин. Під сімейним договором слід розуміти угоду, укладену між двома або більше учасниками сімейних відносин, що спрямована на врегулювання відносин між ними і яка визначає сімейні права та обов'язки сторін на засадах диспозитивності, рівності, справедливості та у відповідності до моральних засад суспільства.

4. В Україні, європейських державах, США та Канаді відсутня вичерпна фіксація принципів сімейного права у писаному праві. Серед зафіксованих у писаному праві України та зарубіжних держав принципів сімейного права можна виділити такі спільні: рівності, справедливості, державної охорони сім'ї, найкращих інтересів дитини, моногамії, добровільності шлюбу, недопустимості втручання у сімейне життя, протидії насильству в сім'ї, свободи розірвання шлюбу та інші.

5. Принципи сімейного права застосовуються у правотворчій (при розробці та прийнятті норм сімейного права мають враховуватися принципи, оскільки сімейно-правові норми не можуть їм суперечити), правозастосовній (під час застосування сімейного права до конкретних випадків судом чи іншими уповноваженими суб'єктами мають враховуватися принципи сімейного права, у тому числі і як такі, що мають пряму дію) діяльності, а також у процесі тлумачення норм сімейного права.

6. Принципи сімейного права проявляють свою дію в процесі правотворення, діють опосередковано через норми права та мають пряму дію. У процесі правотворення принципи сімейного права встановлюють вимоги до правотворчої діяльності, яка не може суперечити загальним цінностям (зокрема, справедливості, гуманізму, рівності, розумності, захисту інтересів дитини тощо), визначають зміст правових норм, які повинні відображати ті цінності, які і містяться в принципах, слугують своєрідними індикаторами відповідності норм сімейного законодавства сімейному праву (якщо норма в акті сімейного законодавства не відповідає принципам сімейного права, то можна говорити про її неправовий характер).

7. Значення принципів сімейного права полягає в тому, що вони: по-перше, є фундаментальною основою, своєрідним каркасом сімейного права; по-друге, можуть застосовуватися як джерело сімейного права у разі прийняття індивідуальних рішень по конкретним справам, особливо у випадках прогалин у законодавстві та застосуванні аналогії права; по-третє, гарантують правильне

тлумачення норм сімейного права; по-четверте, впливають на формування правової свідомості учасників сімейних відносин; по-п'яте, є траєкторією розвитку сімейного права, визначають напрями удосконалення сімейного законодавства.

8. Субпринципом принципу рівності є принцип гендерної рівності, який у сімейних відносинах спрямований на: утвердження рівноправності між чоловіком та жінкою у вирішенні всіх питань життя сім'ї, рівномірний розподіл сімейних обов'язків; гарантування балансу поєднання професійних та сімейних обов'язків як чоловіком, так і жінкою; недопущення насильства в сім'ї на основі статі. Принцип гендерної рівності та заборона дискримінації повинні бути в основі реформування сімейного законодавства, і вони вимагають, щоб норми сімейного права були справедливими у різних випадках і не допускали дискримінації в сімейних відносинах за статтю та іншими ознаками.

9. Принцип рівності передбачає надання гарантій у формі правової визначеності різних форм сімейних союзів і не зобов'язує до їх однакового правового регулювання із шлюбом, який завдяки своїм функціям, у тому числі народження і виховання дітей, може перебувати під особливою охороною держави. Водночас під впливом зміни моральних засад суспільства та досягнення суспільного консенсусу можливе надання рівних прав та обов'язків як подружжю, так і партнерам в інших формах співжиття.

10. Концепція виховання дитини на основі принципу рівності не допускає експлуатацію дитини, застосування фізичних покарань та покарань, що принижують гідність, а також передбачає вибір таких форм виховання дитини, які ґрунтуються на повазі до неї, сприяють реалізації прав та інтересів дитини, а також створюють умови для її всебічного фізичного, духовного та морального розвитку і при цьому утверджують в дитині повагу до батьків, дослухання до їхньої думки, а також повагу до прав інших людей.

11. Принцип державної охорони сім'ї передбачає комплекс нормотворчих, правозастосовних, організаційно-розпорядчих, процедурних, фінансових, ідеологічно-виховних заходів з боку держави щодо забезпечення сприятливих умов для створення та належного функціонування сім'ї, а також її захисту. Правовий механізм державної охорони сім'ї є системою правових норм та інституцій, що встановлюють гарантії та забезпечують умови для реалізації особою права на сім'ю, належного функціонування сім'ї, захисту материнства (батьківства) та дитинства.

12. Сфера сімейного життя особи, будучи частиною особистого життя, з огляду на людську гідність та свободу має бути захищеною від втручань як з боку держави, так і інших приватних осіб. Тільки при ефективній дії принципу недопустимості втручання у сімейне життя можна стверджувати про забезпечення автономності особи, що також є індикатором здійснення державою регулювання сімейних відносин у мінімально достатній мірі.

13. Принцип заборони насильства в сім'ї є одним із визначальних у сімейному праві, для гарантування ефективної дії якого в Україні прийнято спеціальний закон та внесено зміни до ряду нормативно-правових актів.

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що поняття «домашнє насильство» ширше і включає в себе поняття «насильство в сім'ї», у той же час «сімейне насильство» та «насильство в сім'ї» абсолютно тотожні поняття. Під сімейним насильством слід розуміти різної форми насильницькі дії однієї особи щодо іншої, які пов'язані між собою кровним спорідненням, шлюбом або фактичним співжиттям.

14. Принцип відповідального батьківства доповнюється обов'язком держави, з метою гарантування найкращих інтересів дитини, сприяти вихованню дітей їхніми батьками у дусі поваги до дитини та її прав. Такий підхід сприяє концепції спільної відповідальності держави та батьків за добробут дітей і при цьому не заперечується першочерговий характер батьківської відповідальності.

15. Принцип свободи договору знайшов своє реальне втілення у нормах сімейного права, зумовив розвиток договірної регулювання сімейних відносин. Принцип свободи договору в сімейному праві встановлює право вільного вибору сторони-контрагента за договором, право вільно погодитися чи відмовитися від укладення договору та визначати його умови, у тому числі сімейні права та обов'язки, підстави припинення та дострокового розірвання, відповідальність за невиконання і т.п. Проте свобода договору у сімейному праві не є абсолютною, межі визначаються нормами закону, моральними засадами суспільства, а також типовими умовами для окремих видів сімейно-правових договорів (про патронат, про влаштування дитини до прийомної сім'ї та про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу).

16. Принцип недопустимості зловживань сімейними правами вимагає добросовісного здійснення сімейних прав та виконання обов'язків учасниками сімейних відносин відповідно до вимог закону, сімейно-правового договору та моральних засад суспільства, не завдаючи при цьому шкоди.

17. Прийняті регламенти Ради ЄС, практика ЄСПЛ, діяльність Комісії з європейського сімейного права з розробки європейських принципів сімейного права утверджують ідею можливості уніфікації сімейного законодавства в рамках Європейського Союзу. Процес уніфікації європейського сімейного права буде довготривалим, що зумовлено національними, культурними та релігійними відмінностями, які наразі є певними стримуючими факторами, проте поступово уніфікація прискориться, у тому числі під впливом глобалізаційних процесів. Україна, обравши шлях інтеграції з ЄС, не залишається осторонь цих процесів і відповідні пропозиції до реформування сімейного законодавства вже є підтвердженням реальних кроків до поступової гармонізації національного сімейного права з європейським на основі спільних принципів.

18. Модернізація Сімейного кодексу України має відбуватися із врахуванням Регламентів Ради ЄС, правових позицій ЄСПЛ, а також принципів, розроблених Комісією з європейського сімейного права. У зв'язку з цим ґрунтовні зміни положень СК України, у тому числі під впливом рекодифікації Цивільного кодексу, необхідні саме у контексті євроінтеграції із

збереженням національної традиції кодифікації сімейного законодавства. На основі проведеного дослідження принципів європейського сімейного права та сімейного законодавства зарубіжних держав нами розроблено відповідний проект закону про внесення змін до Сімейного кодексу України та інших нормативно-правових актів з метою гармонізації сімейного законодавства України з правом ЄС.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

монографія

1. Менджул М. В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування): монографія. Ужгород, Вид-во Олександри Гаркуші. 2019. 420 с.

статті у наукових фахових виданнях України:

2. Менджул М. В. Надання права на шлюб особам, що не досягли шлюбного віку: окремі проблеми. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 2 (14). С. 149–157. URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik14_13.pdf (дата звернення: 28 грудня 2019 р.).

3. Менджул М. В. Порядок усиновлення іноземцями дитини, яка є громадянином України: окремі проблеми. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 91–94. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Mendzhul.pdf (дата звернення: 28 грудня 2019 р.).

4. Менджул М. В. Систематизація принципів сімейного права в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 110–112. URL: http://pap.in.ua/1_2016/32.pdf (дата звернення: 28 грудня 2019 р.).

5. Менджул М. В. Реєстрація актів цивільного стану в умовах порушення територіальної цілісності України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 43, Т. 1. С. 125–128.

6. Менджул М. В. Основні засади регулювання сімейних відносин в окремих азійських державах. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7, Ч. 1. С. 255–261.

7. Менджул М. В. Заборона насильства як визначальна засада регулювання сімейних відносин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 125–127. URL: http://www.pap.in.ua/6_2018/35.pdf (дата звернення: 28 грудня 2019 р.).

8. Менджул М. В. Принципи сімейного права в законодавстві нордичних держав. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6, Т. 1. С. 132–137.

9. Менджул М. В. Основні засади регулювання сімейних відносин у США. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4, Ч. 1. С. 123–126.

10. Менджул М. В. Порівняльний аналіз принципів сімейного права в Україні та державах Західної Європи. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 31. С. 49–53.

11. Менджул М. В. Принципи сімейного права в Естонії, Латвії та Литві.

Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 4 (25), Т. 1. С. 135–138.

12. Менджул М. В. Принципи сімейного права у законодавстві держав Східної Європи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Вип. 53, Т. 1. С. 108–111.

13. Менджул М. В. Підходи до визначення принципів правового регулювання сімейних відносин в південно-європейських державах. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С. 133–136. URL: http://www.par.in.ua/5_2018/35.pdf (дата звернення: 28 грудня 2019 р.).

14. Менджул М. В. Принципи правового регулювання сімейних відносин у Великобританії та Ірландії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. Вип. 36, Т. 2. С. 42–45.

15. Менджул М. В. Добровільність як визначальна умова дійсності шлюбу. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 8 (8). С. 130–136.

16. Менджул М. В. Основні засади правового регулювання сімейних відносин у Канаді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Вип. 55, Т. 1. С. 128–132.

17. Менджул М. В. Порівняльний аналіз правових засад сурогатного материнства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 77–79. URL: http://www.par.in.ua/2_2019/19.pdf (дата звернення: 28 грудня 2019 р.).

18. Менджул М. В. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Вип. 56, Т. 1. С. 87–91.

19. Менджул М. В. Принцип рівності та право на шлюб. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. № 1. С. 15–20.

20. Менджул М. В. Сутнісні ознаки принципів сімейного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Вип. 58, Т. 1. С. 128–131.

21. Марія Менджул. Застосування принципів сімейного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 49–53.

22. Менджул М. В. Сутнісний аналіз принципу державної охорони сім'ї. *Правова держава*. 2019. № 36. С. 59–66.

статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

23. Менджул М. В. Окремі аспекти класифікації принципів сімейного права. *Eurasian Academic Research Journal. Multilanguage Science Journal*. 2016. № 1 (01). С. 114–118.

24. Менджул М. В. Здійснення права на сім'ю внутрішньо переміщеними особами. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 3, Vol. 1. С. 135–139.

25. Менджул М. В. Порівняльний аналіз принципів правового регулювання сімейних відносин в Україні та державах Вишеградської групи. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 6, Vol. 1. С. 135–139.

26. Менджул М. В. Перспективи уніфікації європейського сімейного права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 3, Vol. 1. Р. 186–190.

27. Менджул М. В. Принцип рівності та сімейне право ісламських

держав. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 4, Vol. 1. P. 70–75.

28. Менджул Марія. Действие принципа равенства в семейных отношениях. *Jurnalul Juridic Național: Teorie Și Practică*. 2019. № 6 (40). P. 114–118.

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

29. Менджул М. В. До проблеми принципу рівності в правовому регулюванні сімейних відносин // Закарпатські правові читання: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 25–26 квітня 2013 р.). Ужгород: Закарпат. держ. ун-т., 2013. С. 243–245.

30. Менджул М. В. Виконання обов'язку по утриманню інших членів сім'ї та родичів в Україні // Від громадянського суспільства – до правової держави: матеріали X міжнародної наукової Internet-конференції студентів та молодих вчених (м. Харків, 25 квітня 2014 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. С. 217–221. URL: http://www-jurfak.univer.kharkov.ua/20132014news/Enet_konf_25_04_14.PDF (дата звернення: 28 грудня 2019 р.).

31. Менджул М. В. Порядок розірвання шлюбу з іноземними громадянами в Україні: окремі аспекти // Закарпатські правові читання: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 25–27 квітня 2014 р.). Ужгород: УжНУ, 2014. Т. 2. С. 112–117.

32. Менджул М. В. Принцип рівності в правовому регулюванні сімейних відносин в умовах порушення територіальної цілісності України // Ефективність норм права: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 17 листопада 2016 р.). Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 309–312.

33. Менджул М. В. Поняття та ознаки принципів сімейного права в Україні // Закарпатські правові читання: матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 21–23 квітня 2016 р.). Ужгород: УжНУ, 2016. Т. 1. С. 312–315.

34. Менджул М. В. Принцип справедливості в правовому регулюванні сімейних відносин в Україні (окремі аспекти) // Закарпатські правові читання: матеріали IX міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 20–22 квітня 2017 р.). Ужгород: УжНУ, 2017. Т. 1. С. 271–276.

35. Менджул М. В. Окремі проблеми здійснення права на сім'ю внутрішньо переміщеними особами // Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 20 квітня 2018 р.). Ужгород: УжНУ, 2018. С. 117–121.

36. Менджул М. В. Поняття та зміст права на сім'ю // Закарпатські правові читання: матеріали X міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 19–21 квітня 2018 р.). Ужгород: УжНУ, 2018. Т. 1. С. 254–257.

37. Менджул М. В. Поняття та зміст права на сім'ю внутрішньо переміщених осіб: матеріали 72-ї підсумкової конференції професорсько-викладацького складу УжНУ (м. Ужгород, 26 лютого 2018 р.). Ужгород: УжНУ, 2018. С. 52–55.

38. Менджул М. В. Основні засади регулювання сімейних відносин в англійському праві // International scientific and practical conference «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage» (Arad, January 25–26, 2019). Arad: Izdevnieciba «Baltija Publishing», P. 198–201.

39. Менджул М. В. Права подружжя в римському приватному праві // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 15–16 лютого 2019 р.). Ужгород: УжНУ, 2019. С. 52–55.

40. Менджул М. В. Концепція «добровільної згоди» як інструмент протидії насильству в сім'ї // Актуальні проблеми приватного права: матеріали XVII науково-практичної конференції, присвяченої 97-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 22 лютого 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 182–185.

41. Менджул М. В. Впровадження міжнародних стандартів протидії насильству в сім'ї у законодавство України: матеріали 73-ї підсумкової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету (м. Ужгород, 28 лютого 2019 р.). Ужгород: УжНУ, 2019. С. 51–53.

42. Менджул М. В. Принципи європейського сімейного права: проблеми уніфікації // Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством ЄС: збірник статей і тез IX міжнародного цивілістичного форуму (м. Харків, 11–12 квітня 2019 р.). Київ: Знання України, С. 112–120.

43. Менджул М. В. Сімейний кодекс України та принципи європейського сімейного права: питання відповідності // Закарпатські правові читання: матеріали XI міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 11–13 квітня 2019 р.). Ужгород: РІК-У, 2019. Т. 2. С. 117–122.

44. Менджул М. В. Правові засади сурогатного материнства: окремі аспекти // Забезпечення прав людини четвертого покоління у системі охорони здоров'я: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 12 квітня 2019 р.). Ужгород: Вид-во Олександрії Гаркуші, 2019. С. 86–89.

45. Менджул М. В. Принцип найкращих інтересів дитини в практиці ЄСПЛ // Чотирнадцяті юридичні читання. Проблеми імплементації національного законодавства до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. До 185-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова; до 70-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 17–18 квітня 2019 р.). Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 191–194.

46. Менджул М. В. Конституційні гарантії права на шлюб // Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 3–4 травня 2019 р.). Ужгород: УжНУ, 2019. С. 49–53.

47. Менджул М. В. Принципи сімейного права в ієрархії принципів права // Верховенство права та правова держава: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 20–21 вересня 2019 р.). Ужгород: УжНУ, 2019. С. 47–50.

48. Менджул М. В. Нормативно-правові акти як джерела сімейного права в ісламських державах: проблеми реформування // Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальновизнаного принципу верховенства права: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 3–4 жовтня 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 174–177.

49. Менджул М. В. Реформування Сімейного кодексу України в контексті євроінтеграційних процесів (окремі аспекти) // Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 8–9 листопада 2019 року). Одеса: Фенікс, 2019. С. 171–175.

50. Менджул Марія. Застосування принципів сімейного права у процесі правотлумачення // Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали науково-практичної конференції (м. Львів, 6 грудня 2019 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 286–290.

*опубліковані праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації:*

51. Mendzhul M. V. Problems of Reforming Ukrainian Family Law in the Context of European Integration and Recodification of the Civil Code of Ukraine. Juridical sciences and their role in the formation of legal culture of a modern person: collective monograph / A. A. Blinova, R. E. Ennan, K. M. Hlynayanaya, O. M. Ivanchenko, etc. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 176–194.

52. Mendzhul M. V. The General Principles of Family Law in Islamic States. Jurisprudence issues in the development of legal literacy and legal awareness of citizens : collective monograph / D. M. Bielov, S. B. Buletsa, Yu. M. Bysaga, Yu. Yu. Bysaga, etc. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 167–181.

53. Менджул М. В. Проблеми здійснення окремих прав дітьми-ВПО. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти. Монографія / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. Я. Рогача; д.ю.н., проф. М. В. Савчина; к.ю.н., доц. М. В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. С. 272–289.

АНОТАЦІЯ

Менджул М. В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2020.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та вирішення наукової проблеми, що полягає у розробці концептуальної моделі принципів сімейного права, з'ясуванні їх сутнісних ознак та встановленні особливостей дії з урахуванням сучасних тенденцій розвитку сімейних відносин та необхідності

гармонізації сімейного права України з правом ЄС.

У роботі обґрунтовано авторський підхід до розуміння поняття принципів сімейного права. Виокремлено сутнісні ознаки принципів сімейного права з позиції їх взаємозв'язку із нормами сімейного права, а також удосконалено підхід до систематизації принципів сімейного права.

У дисертації досліджено способи фіксації принципів сімейного права у писаному праві України, європейських держав, США та Канади. Встановлено, що принципи сімейного права можуть бути зафіксовані у міжнародних договорах, у національному законодавстві, судових прецедентах, а також у договорах, укладених учасниками сімейних відносин. Обґрунтовано, що фіксація принципів сімейного права у писаному праві можлива чітка та наскрізна.

Обґрунтовано, що дія принципів сімейного права може мати: прямий вертикальний ефект, згідно з яким принципи сімейного права діють безпосередньо у регулюванні сімейних відносин незалежно від їх фіксації у писаному праві; непрямий вертикальний ефект – коли принципи сімейного права регулюють сімейні відносини через норми сімейного права, які їх фіксують.

На основі проведеного дослідження принципів європейського сімейного права та сімейного законодавства зарубіжних держав розроблено відповідний проєкт закону про внесення змін до Сімейного кодексу України та інших нормативно-правових актів з метою гармонізації сімейного законодавства України з правом ЄС.

Ключові слова: принципи сімейного права, учасники сімейних відносин, рівність, справедливість, добровільність, найкращі інтереси дитини, гармонізація сімейного законодавства.

АННОТАЦИЯ

Менджул М. В. Теоретические проблемы действия принципов семейного права. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков, 2020.

В диссертации осуществлено теоретическое обобщение и решение научной проблемы, заключающейся в разработке концептуальной модели принципов семейного права, выяснении их сущностных признаков и установлении особенностей действия с учетом современных тенденций развития семейных отношений и необходимости гармонизации семейного права Украины с правом ЕС.

В работе обосновано авторский подход к пониманию понятия принципов семейного права. Под принципами права предложено понимать обусловленные содержанием семейных отношений идеи об определенных ценностях,

отражающие объективные закономерности развития таких отношений, характеризующиеся императивностью, универсальностью, высокой стабильностью, объективностью и общеобязательностью, а также которые определяют социальное назначение и сущность семейного права, являются основой для совершенствования семейного законодательства.

Выделены сущностные признаки принципов семейного права с позиции их взаимосвязи с нормами семейного права. Определено, что сущностными признаками, характерными и для принципов и для норм семейного права, являются общеобязательность, обусловленность семейными отношениями, общий характер и регулятивность. Обосновано, что признаками принципов семейного права, которые отражают их отличие от норм семейного права, являются высокий уровень обобщенности, объективность, императивность, стабильность, саморегулированность, системность, ценностная ориентация, содержательность, естественная приоритетность над нормами семейного права.

Усовершенствован подход к систематизации принципов семейного права, предложено их классифицировать по следующим критериям: сферой действия (семейно-правовые принципы и принципы институтов семейного права); нормативно-правовой определенностью (абсолютно-определенные, относительно-определенные и не определены в законодательстве); по источнику закрепления (зафиксированные в семейных нормах, зафиксированы как в нормах конституционного, так и семейного права, в нормах гражданского и семейного права, не зафиксированы в законодательстве); функциональной направленностью (принципы, определяющие требования к семейно-правовому регулированию в целом, и принципы, которые определяют правовое регулирование отдельных семейно-правовых отношений); по степени влияния на регулирование общественных отношений (программные и реальные).

В диссертации исследованы способы фиксации принципов семейного права в писаном праве Украины, европейских государств, США и Канады. Установлено, что принципы семейного права могут быть зафиксированы в международных договорах, в национальном законодательстве, судебных прецедентах, а также в договорах, заключенных участниками семейных отношений. Обосновано, что фиксация принципов семейного права в писаном праве возможна четкая и сквозная.

Обосновано, что действие принципов семейного права может иметь: прямой вертикальный эффект, согласно которому принципы семейного права действуют непосредственно в регулировании семейных отношений независимо от их фиксации в писаном праве; косвенный вертикальный эффект когда принципы семейного права регулируют семейные отношения через нормы семейного права, которые их фиксируют.

В диссертации установлено проблемы действия ряда принципов семейного права в сфере охраны брака и семьи (недопустимости вмешательства в семейную жизнь, добровольности брака, запрета насилия в семье, недопустимости злоупотребления семейными правами, ответственного родительства и других).

Обосновано, что модернизация Семейного кодекса Украины должна происходить с учетом регламентов Совета ЕС, правовых позиций ЕСПЧ, а также принципов, разработанных Комиссией по европейскому семейному праву. В связи с этим изменения положений СК Украины, в том числе под влиянием рекодификации Гражданского кодекса, возможны именно в контексте евроинтеграции с сохранением национальной традиции кодификации семейного законодательства.

На основе проведенного исследования принципов европейского семейного права и семейного законодательства зарубежных государств разработан соответствующий проект закона о внесении изменений в Семейный кодекс Украины и других нормативно-правовых актов с целью гармонизации семейного законодательства Украины с правом ЕС.

Ключевые слова: принципы семейного права, участники семейных отношений, равенство, справедливость, добровольность, наилучшие интересы ребенка, гармонизация семейного законодательства.

ABSTRACT

Mendzhul M. V. Theoretical problems of the action of family law principles. – The manuscript.

Thesis for a Doctoral Degree in Law: Specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2020.

In the dissertation, author made a theoretical generalization and solution of a scientific problem, namely in developing a conceptual model of the principles of family law, clarifying their essential features and establishing peculiarities of actions taking into account current trends in the development of family relations and the need for harmonization of family law of Ukraine with the EU law.

The author has elaborated her own approach to the understanding of the concept of family law principles. The essential features of the principles of family law are distinguished from the point of view of their relationship with the rules of family law. The approach to systematizing the principles of family law has been improved.

The methods of fixation of the principles of family law in the written law of Ukraine, the EU, the UK, the USA and Canada are analyzed in the dissertation. It is established that the principles of family law can be found in international treaties, in national legislation (constitutions, civil codes, family codes, laws and other normative legal acts), court precedents, as well as in treaties executed by the participants in family relations. It is substantiated that the fixation of the principles of family law in written law is achieved through a clear and through fixation.

It is substantiated that the effect of the principles of family law can have: a direct vertical effect according to which the principles of family law act directly in the regulation of family relations, regardless of their fixation in written law; indirect vertical effect - when the principles of family law regulate family relations through

the rules of family law that fix them.

On the basis of the conducted research of the principles of European family law and family law of foreign countries, a corresponding draft law was developed in order to amend the Family Code of Ukraine and other normative legal acts in order to harmonize the family law of Ukraine with EU law.

Keywords: principles of family law, participants in family relations, equality, justice, voluntariness, best interests of the child, harmonization of family legislation.